

ФУНТИКОВА Ольга – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6/4, м. Київ, 03037, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4183-3263>

МАКАРЕНКО Світлана – кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6/4, м. Київ, 03037, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8933-9681>
Scopus-Author ID: <https://surl.li/tngggz>
ResearcherID: LCD-6026-2024

ЯЙЛЕНКО Вікторія – старший викладач кафедри дошкільної освіти, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6/4, 03037, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2594-3983>
DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.20/52.13>
Бібліографічний опис статті: Фунтікова, О., Макаренко, С., Яйленко, В. (2025). Дослідження дошкільної освіти Донеччини в період воєнного стану. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, 20 (52), 98–105, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.20/52.13>

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОНЕЧЧИНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті представлено дослідження кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету «Дошкільна освіта Донеччини в період воєнного стану». Зазначено, що з огляду на велику кількість війн, які точаться у світі, та їх негативний вплив на людство, зокрема на дітей і дитинство, є необхідність вивчення й осмислення сутності війни; місця і ролі освіти в період воєнного стану.

В Україні, починаючи з 24 лютого 2022 року, попри виклики небезпеки й невизначеності, зниження рівня внутрішньої та зовнішньої ресурсності педагогічних працівників, ними твориться нова українська освіта – «освіта в умовах війни» – з новими підходами, формами і технологіями. Підтримати та зберегти високопрофесійний кадровий педагогічний потенціал дошкільної освіти – одне із важливих завдань дослідження «Дошкільна освіта Донеччини в період воєнного стану».

Розкрито науковий апарат дослідження – визначено його мету, об'єкт, предмет, основні організаційні й наукові завдання. Конкретизовано наукові методи дослідження та акцентовано увагу на їх комплексному застосуванні. Визначено термінологічне поле дослідження. Зміст та результати дослідження розкрито за трьома етапами: початковим, основним, заключним. Детально описано та проаналізовано результати опитування «Функціонування професійно-педагогічних колективів закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану». Зроблено висновки про те, що збереження психічного здоров'я, працездатності та ресурсності кожного педагогічного працівника і професійно-педагогічних колективів закладів/установ дошкільної освіти в умовах воєнного стану можливе за умов наявності в закладах антикризових програм/стратегій на період дії воєнного стану; особистої участі кожного працівника у справах колективу; грамотності управлінських дій керівників; вивчення та впровадження досвіду діяльності педагогів інших країн в умовах війни; допомоги кваліфікованого психолога з досвідом роботи у кризових ситуаціях.

Ключові слова: дошкільна освіта, Донеччина, воєнний стан, заклади дошкільної освіти, педагогічні колективи.

FUNTIKOVA Olga – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Professor at the Preschool Education Department, Mariupol State University, 6/4, Preobrazhenskaya str., Kyiv, 03037, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4183-3263>

MAKARENKO Svitlana – PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Preschool Education Department, Mariupol State University, 6/4, Preobrazhenskaya str., Kyiv, 03037, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8933-9681>

Scopus-Author ID: <https://surl.li/tngggz>

ResearcherID: LCD-6026-2024

YAILENKO Viktoriia – Senior Lecturer at the Department of Preschool Education, Mariupol State University, 6/4, Preobrazhenskaya str., Kyiv, 03037, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2594-3983>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.20/52.13>

To cite this article: Funtikova, O., Makarenko, S., Yailenko, V. (2025) Doslidzhennia doshkilnoi osvity Donechchyny v period voiennoho stanu [Research on preschool education in the Donbas region during the period of martial law] *Human Studies. Series of Pedagogy*, 20 (52), 98–105, doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.20/52.13>

RESEARCH ON PRESCHOOL EDUCATION IN THE DONBAS REGION DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW

Summary. The article presents the research of the Department of Preschool Education of Mariupol State University 'Preschool Education of Donetsk Region during the Martial Law Period'. It is noted that, given the large number of wars going on in the world and their negative impact on humanity, in particular on children and childhood, there is a need to study and understand the essence of war; the place and role of education during martial law.

In Ukraine, starting from 24 February 2022, despite the challenges of danger and uncertainty, a decrease in the level of internal and external resources of pedagogical staff, they are creating a new Ukrainian education – 'education in war' – with new approaches, forms and technologies. Supporting and preserving the highly professional pedagogical potential of preschool education is one of the important tasks of the study «Preschool Education in Donetsk Region during Martial Law».

The scientific apparatus of the study is disclosed – its purpose, object, subject, main organisational and scientific tasks are defined. The scientific methods of research are specified and attention is focused on their integrated application. The terminological field of the study is defined. The content and results of the study are disclosed in three stages: initial, main, and final. The results of the survey «Functioning of professional and pedagogical teams of preschool education institutions under martial law» are described and analysed in detail. It is concluded that the preservation of mental health, efficiency and resourcefulness of each pedagogical worker and professional and pedagogical teams of preschool education institutions under martial law is possible provided that institutions have anti-crisis programmes/strategies for the period of martial law; personal participation of each employee in the affairs of the team; literacy of managerial actions of managers; study and implementation of the experience of teachers from other countries in the conditions of war; assistance of a qualified psychologist with experience in crisis situations.

Key words: preschool education, Donetsk region, martial law, preschool education institutions, teaching staff.

Вступ. За останні два десятиліття у країнах світу більше, ніж удвічі, зросла кількість збройних конфліктів: якщо у 2001 році їх було 30, то у 2016 році – до 70 конфліктів (Gert J. J. Biesta, 2013). Зазначені конфлікти зосереджено, переважно, у бідних країнах із токсичною комбінацією крихкості інституцій нерівності, дискримінації та соціальних проблем (*Empowering ...*). Виникає рекордна

кількість переміщених осіб, що формує новий антропологічний ландшафт країн (*Women...*). Зокрема, конфлікт у Сирії зумовив виїзд громадян до інших країн (Sharifian, Dornblaser & Salma Y. Vazquez, 2021): у Туреччині з 2011 року близько 3,6 мільйонів сирійців шукали житло або табори; у Лівані перебувають близько 1,5 мільйона сирійців; у Йорданії 671 тисяча сирійців проживають у великих

таборах біженців, таких як Заатарі та Азрак; у Німеччині в 2015 році прийнято 890 тисяч сирійських біженців; у Канаді з 2015 року започатковано програму «Сирійські біженці» для підтримки понад 40 тисяч сирійців.

Зазначене негативно впливає на освіту. Дослідження в зоні бойових дій Сирії довели, що робота педагогів із дітьми в закладах освіти збільшує їхній стрес та психологічні травми (Sharifian, Dornblaser & Salma Y. Vazquez, 2021). У шкільних класах інших країн багато учнів-переселенців, які розмовляють на різних діалектах – відповідно, дидактичних засобів навчання та підручників хронічно не вистачає, а до викладання у школах іноді доводиться долучати малокваліфікованих педагогів.

Аналіз останніх досліджень. Осмислення сутності війни (Sylvester, 2012), її онтологічних, епістемологічних та методологічних концептів, місця і ролі освіти в період воєнного стану не достатньо досліджено науковцями та відповідно, як зазначають D. Dunleavy, J. Gazeley, A. Guirakhoo, L. Merian, Y. Omran, H. Toros (2018) є складним для розуміння і прийняття фахівцями з освіти. Зокрема, дослідження T. Barkawi, S. Brighton (2011) доводять, що під час війни руйнуються фундаментальні принципи життя суспільства і кожної людини як громадянина. При цьому M. Shapiro (2011) зазначає, що «концепція повсякденності» війни (Xavier Guillaume) найкраще відображається й може бути вивчена з автобіографічних розповідей персоналій та поглядів окремих людей на політичні типології під впливом війни.

Повномасштабна війна в Україні з 24 лютого 2022 року триває четвертий рік і продовжує спричиняти нещадне руйнування та знищення інфраструктури, загибель дорослих людей і дітей. Активізація бойових дій на сході та півдні країни у 2024 році призвела до нових переміщень цивільного населення з місць постійного проживання: понад 3,6 мільйонів осіб залишаються внутрішньо переміщеними, а більше восьми мільйонів стали біженцями за кордони країни (*Ukraine...*). Більшість новоевакуйованих та переміщених осіб – це насамперед дуже вразливі верстви населення старшого та маломобільного віку, а також малозабезпечені сім'ї з дітьми. Переміщення спричинює погіршення якості їхнього життя, а для переміщених за кордони держави українська освіта стає малодоступною або взагалі недоступною.

Працівники освіти України стикаються із серйозними викликами фізичної небезпеки, нестабільного фінансування, психологічних труднощів; втрачають життєво важливі джерела професійного існування.

Водночас, попри всі труднощі, поступово формується нова українська освіта – «освіта в умовах війни» (*Osvita...*). Щодо дошкільної освіти – то це, зокрема, визначена новим Законом України «Про дошкільну освіту» (*Про дошкільну...*) її суто дистанційна форма: не лише в роботі з вихованцями (із використанням найсучасніших ІТ-технологій, з урахуванням вимог здоров'язбереження та забезпечення психологічного супроводу тощо), із їхніми батьками (групи в месенджерах, платформи і вебсервіси з різноманітними консультативними та навчальними матеріалами тощо), а й із педагогічними працівниками дошкільних закладів (цифрові методичні кабінети, хмарні архіви документів та багато іншого).

Актуальні для періоду воєнного стану питання організації функціонування закладів дошкільної освіти (ЗДО) на засадах антикризового, кадрового менеджменту; спрямування освітнього процесу на виявлення та подолання у вихованців освітніх втрат і розривів, забезпечення психосоціальної підтримки всіх учасників освітнього процесу нині досліджують науковці Л. Варяниця, О. Косенчук, М. Лугова, С. Макаренко, О. Рейпольська, С. Сисоєва, М. Чепіль та інші. Маємо не лише витримати цей непростий період воєнного стану, але й розробити, узагальнити та поширити досвід функціонування дошкільної освіти в умовах війни для інших. Адже у світі точиться, на жаль, ще багато війн, у яких також страждають діти. Тому наш досвід подолання цього кризового стану важливий не лише в межах України, а й для всього світу.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка впливу факторів воєнного стану на функціонування професійно-педагогічних колективів закладів дошкільної освіти Донецької області у ситуації стратегічної невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Протягом періоду воєнного стану в Україні кафедрою дошкільної освіти релокованого Маріупольського державного університету (м. Київ) ведеться локальне наукове дослідження «Дошкільна освіта Донеччини в період воєнного стану». Дослідження здійснюється згідно місії Маріупольського університету як громадського університету (Civic University)

щодо реалізації проривних моделей розвитку людського капіталу України; та реалізує візію МДУ – амбасадора Маріуполя в Україні та світі.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження функціонування професійно-педагогічних колективів закладів дошкільної освіти Донецчини під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів в умовах стратегічної невизначеності та воєнного стану в Україні.

Об'єкт дослідження: професійна діяльність педагогічних колективів закладів дошкільної освіти в умовах невизначеності.

Предмет дослідження: зміст, форми, методи і засоби діяльності педагогічних колективів закладів дошкільної освіти Донецчини в період воєнного стану.

Завдання дослідження:

1. Розробляти, організовувати та описувати результати спостережень, проводити опитування і фокус-групи, вивчення документальних матеріалів для отримання кількісних та якісних результатів дослідження.

2. Аналізувати й узагальнювати результати дослідження, робити висновки.

3. Розробляти за результатами дослідження методичні рекомендації для керівних та педагогічних працівників громади щодо організації діяльності установ і закладів дошкільної освіти як в умовах війни, так і в умовах педагогічної й соціальної невизначеності в післявоєнний період.

4. Поширювати узагальнені результати дослідження серед громадськості.

5. Використовувати матеріали дослідження в роботі зі здобувачами вищої освіти спеціальності А2 «Дошкільна освіта» із метою підготовки їх до роботи в умовах невизначеності, у період воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Засоби та методи дослідження. Для реалізації мети дослідження нами використано систему наукових загальних і спеціальних методів – як конкретних процедур для ідентифікації складових науково-педагогічної проблеми, отримання достовірної інформації та надійності експериментальних результатів. Схарактеризуємо методи дослідження.

Аналітичний метод. Для актуалізації науково-педагогічної проблеми дослідження використано аналітичний метод як систему субзавдань із відповідними точками впливу для їх вирішення. Кожне субзавдання науково-педагогічної проблеми має свої проаналізовані ознаки, властивості і відношення.

Аналітичний метод надає можливість визначити класифікацію детермінант для їх вивчення, а саме: зовнішнє середовище та стан закладу дошкільної освіти, професійний ресурс, особистий ресурс педагога, позиція особистості в період воєнного стану, управлінська діяльність як процес. Класифікація детермінант складає систему субзавдань для подальшої роботи з розв'язання науково-педагогічної проблеми. За допомогою аналітичного методу сформульовано деталізовані висновки за точками впливу на вирішення науково-педагогічної проблеми.

Індуктивний метод. Використано індуктивний метод як рух педагогічної думки від окремої сукупності проаналізованих фактів про зовнішнє середовище та стан ЗДО, професійний ресурс, особистий ресурс педагога, управлінську діяльність як процес в умовах воєнного стану – до їх узагальнення як складових науково-педагогічної проблеми. *Метод конкретизації* – як мисленнєва реконструкція науково-педагогічної проблеми у її відображенні в об'єкті та предметі дослідження. *Гносеологічний метод* дослідження – як процедура роботи за термінологічним полем проблеми, над термінологією об'єкта та предмета з визначенням меж для категоріальної основи дослідження. *Метод формалізації* – відображення отриманих результатів за допомогою числа та діаграм. *Метод оперативного збору інформації, анкетування* – як комунікативний засіб зв'язку між дослідником та респондентом, що здійснювався за метою, завданнями, етапами, висновками та рекомендаціями.

Концепція фактологічної повсякденності – антропологічний метод виявлення стратегій виживання педагогічних працівників як складової механізмів існування суспільства, індивідуальних та групових освітніх практик у контексті воєнного стану країни. *Антропологічний метод* спирається на праксеологічну значущість дошкільної освіти. *Метод параметричної статистики* – як передбачення, що вибірка належить популяції, яка може бути досить точно й адекватно змодельована імовірнісним розподілом з певним набором параметрів.

Дослідження «Дошкільна освіта Донецчини в період воєнного стану» проводиться за трьома етапами: початковим, основним та заключним. Перший етап, початковий, передбачає актуалізацію науково-педагогічної проблеми: здійснено вивчення й аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної,

спеціальної літератури з досліджуваної проблеми, найновіших вітчизняних і зарубіжних досліджень, узагальнення вітчизняного і закордонного досвіду; визначення сутності базових понять дослідження; систематизація наукових методів дослідження та їх обґрунтування з точки зору необхідності й достатності для даної експериментальної роботи. Розроблено категоріальну основу дослідження та припущення щодо вирішення складових науково-педагогічної проблеми.

На першому етапі визначено термінологічне поле дослідження. *Антикризовий менеджмент* – один із функціональних напрямів менеджменту, спрямований на вироблення найменш ризикованих управлінських рішень, що дозволили б реалізувати поставлену ціль з мінімумом засобів та за мінімальних негативних наслідків (Чернявський, 2000, с. 95). *Антикризовий менеджмент в освіті* – це комплекс заходів, спрямованих на протидію кризовим ситуаціям у сфері освіти. Його мета полягає в забезпеченні стабільності та розвитку освітніх закладів навіть у складних умовах. Для досягнення цієї мети використовуються такі стратегії, як аналіз ситуації, розробка планів дій, мобілізація ресурсів та ефективне управління командою. *Кадровий менеджмент в освіті* (англ. *personnel management*) визначено як процес управління педагогічними ресурсами, який охоплює широкий спектр функцій та дій щодо ефективного управління педагогічними кадрами в умовах воєнного стану.

На другому, основному етапі дослідження «Дошкільна освіта Донецчини в період воєнного стану», організовано вивчення стану науково-педагогічної проблеми через дослідження окремих її аспектів. Зокрема, вивчається запровадження дистанційної форми здобуття дошкільної освіти, антикризового менеджменту, кадрового менеджменту на засадах психосоціальної підтримки працівників ЗДО в умовах воєнного стану (Макаренко, 2022; 2023; 2024).

Зазначене реалізується через систему онлайн-зустрічей із педагогічними працівниками Донецчини (педагогами та керівниками дошкільних закладів і установ, консультантами Центрів професійного розвитку педагогічних працівників, спеціалістами органів управління освітою): зустрічей «за круглим столом», панельних дискусій, фокус-груп, фестивалів з обміну досвідом,

науково-практичних конференцій тощо. Розробляються та проводяться різноспрямовані анонімні опитування й анкетування.

Третій, заключний етап дослідження, передбачає узагальнення й обговорення, аналіз отриманих кількісних та якісних результатів; формулювання висновків і рекомендацій для педагогічних працівників та управлінців ЗДО; проведення онлайн-зустрічей з респондентами щодо презентування експериментальних результатів дослідження.

Оскільки одним із основних викликів для системи дошкільної освіти в умовах воєнного стану є великі ризики втрати високопрофесійного кадрового педагогічного потенціалу у зв'язку з масштабними переміщеннями педагогічних кадрів, – одним із важливих аспектів дослідження «Дошкільна освіта Донецчини в період воєнного стану» є «Функціонування професійно-педагогічних колективів закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану». З вивчення зазначеного аспекту проведено анонімне опитування, розроблене з використанням ідей TALIS як міжнародної методології опитування педагогічних працівників для виявлення умов професійної діяльності та рівня якості освітнього середовища (Ainley & Carstens, 2018), (*Are teachers...*).

Напрями дослідження:

1. Внутрішній власний життєвий ресурс педагога: бадьорість, позитивізм, добрий настрій.

2. Зовнішній професійний ресурс педагога: професійно-трудова діяльність, посада, стаж, освіта, вік респондента.

3. Ефективність управлінської діяльності для функціонування професійно-педагогічних колективів закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану.

Участь в опитуванні взяли 406 фахівців дошкільної освіти Донецької області різних педагогічних категорій: вихователі та асистенти вихователів ЗДО, музичні керівники та інструктори з фізичного виховання, вихователі-методисти та директори закладів дошкільної освіти, консультанти Центрів професійного розвитку педагогічних працівників Донецької області. Віковий діапазон респондентів – від 18 до 65 років; місце проживання станом на 24 лютого 2022 року: м. Бахмут, Волноваха, Добропілля, Дружківка, Костянтинівка, Краматорськ, Лиман, Маріуполь, Покровськ, Селидове, Слов'янськ, Торецьк та селища Донецької області.

Результати та обговорення. Учасники опитування відзначили такі важливі умови збереження внутрішньої та зовнішньої ресурсності фахівців з дошкільної освіти в період воєнного стану (Макаренко, 2023, с. 46), (Макаренко, 2024, с. 157):

- усвідомлення піклування про себе з боку керівництва дошкільного закладу/установи – постійно (41,6 %), періодично (37,9 %) або хоча б іноді (15,3 %);

- систематична участь у колективних професійних заходах – у нарадах, методичних заходах, педрадах тощо (74,1 %);

- професійне спілкування з колегами (принаймні з певними – стресостійкими та оптимістично налаштованими), що надає впевненості в перспективах подальшої співпраці (90,1 %);

- впевненість у тому, що думки та пропозиції кожного працівника закладу/установи мають значення, до них дослухаються як колеги, так і керівництво: завжди (40,6 %), часто (35,2 %), хоча б інколи (19,7 %);

- отримання похвали, визнання за гарно виконану роботу (79,3 %).

На підставі зазначеного та з власного досвіду роботи респонденти визначили умови, від яких залежить стійкість та виживання педагогічного колективу дошкільного закладу/установи в період воєнного стану (рис. 1):

- 1) наявність розробленої у ЗДО антикризової програми діяльності колективу на період дії воєнного стану (37,7 %);

- 2) особисті дії кожного працівника, учасника команди (32,5 %);

- 3) управлінські дії керівника ЗДО (18,5 %);

- 4) вивчення та впровадження досвіду діяльності педагогів інших країн під час кризи (7,1 %);

- 5) допомогу кваліфікованого психолога, який має досвід роботи у кризових ситуаціях (4,2 %).

Зазначене дозволило 87,7% учасників опитування погодитися (повністю – 27,8%, частково – 42,4%, з певною часткою сумніву – 17,5%) із висновком про те, що педагогічна діяльність є механізмом захисту фахівця в ситуації невизначеності (зокрема, воєнного стану). А співпраця у складі потужної команди працівників дошкільного закладу/установи надає сил і впевненості кожному її учаснику у важливості його професійної діяльності (97,6%).

На підставі виконаного дослідження розроблено та поширено методичні рекомендації для керівників ЗДО щодо організації роботи педагогічного колективу в умовах воєнного стану (Макаренко, 2023; 2024).

Висновки. Війна створює зловісні сенси та концепти квазіжиття, але практика поведінки освітян руйнує їх на прикладах діяльності звичайних педагогів із дітьми. Неможливо заперечувати, що війна руйнує існуючі професійні моделі взаємодії, соціальні відносини дітей і батьків, ушкоджує заклади освіти та сподівання педагогів на майбутнє успішне продовження професійної діяльності. Фактичний фокус війни – у її озброєнні, а її фактична місія – у знищенні культурних систем, до яких має відношення дошкільна освіта,

Рис. 1. Умови стійкості та виживання педагогічного колективу ЗДО в умовах воєнного стану

у руйнуванні нормальних моделей існування педагогів на професійних рівнях. Але пошук нових праксеологічних основ буття педагогічних колективів закладів дошкільної освіти має продовжуватися й надавати вагомий результат.

Відповідно, на сьогодні існує потреба в осмисленні як персонального, так і колективного досвіду педагогічних працівників дошкільної освіти на прифронтових територіях, у зоні активних бойових дій, його узагальнення та поширення.

Дослідження кафедри дошкільної освіти Маріупольського державного університету «Дошкільна освіта Донеччини в період воєнного стану» свідчить, що професійно-педагогічні колективи закладів/установ дошкільної освіти Донеччини, як і всієї України, тримають освітній фронт; шукають і знаходять найбільш ефективні методи, засоби, форми розвитку дошкільної освіти в умовах війни. Своєю діяльністю, науково-педагогічним пошуком надають приклад іншим педагогічним колективам, батькам і дітям, як долати професійні, освітні, особисті труднощі.

Експериментальне дослідження дозволило зробити висновки про те, що в період воєнного стану ресурсність кожного педагогічного працівника та всього професійно-педагогічного колективу закладу/установи дошкільної освіти цілком можлива, зберігатиметься працездатність та психічне здоров'я, якщо:

наявне піклування про працівників із боку керівництва ЗДО; педагоги систематично беруть участь у колективних заходах із колегами; існує живе неформальне спілкування між працівниками, повага до думок і пропозицій кожного учасника педагогічного колективу з боку керівництва; за гарно виконану роботу працівники отримують схвалення та визнання серед керівництва і колег; кожен учасник колективу усвідомлює важливість місії своєї професійної діяльності.

Умовами, від яких залежить стійкість та виживання педагогічних колективів дошкільних закладів/установ у період воєнного стану, визначено наявність антикризових програм/стратегій; особиста участь кожного працівника у справах колективу; грамотність управлінських дій керівників; вивчення та впровадження досвіду діяльності педагогічних колективів інших країн в умовах війни; допомога кваліфікованих психологів із досвідом роботи у кризових ситуаціях.

Отже, тільки систематична робота з педагогічним колективом закладу дошкільної освіти, наявні «рукотворні» позитивні зміни в освітній діяльності та нові педагогічні цілі на майбутнє забезпечать успіх виживання кожного працівника й усього професійно-педагогічного колективу, та запобігатимуть втратам гуманістичних початків у роботі з дітьми дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про дошкільну освіту. Закон України від 06.06.2024 № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>.
2. Макаренко С. І. Антикризовий менеджмент закладу дошкільної освіти в умовах воєнного стану. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2022. № 2. С. 126-132.
3. Макаренко С.І. Психосоціальна підтримка працівників закладу дошкільної освіти в умовах воєнного стану. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. Вип. 17(49). С. 43-48.
4. Макаренко С.І. Роль кризового менеджера у забезпеченні психосоціальної підтримки працівників дошкільного закладу в умовах воєнного стану. *Соціально-психологічний супровід особистості в умовах інтеграції України в Європейський простір: збірник матеріалів IV Інтернет-конференції, 22 травня 2024 р.* / за заг. ред. І.С. Деснова. Київ: МДУ, 2024. С. 155-158.
5. Освіта і наука: два роки змін. 2023-2025: Міністерства освіти і науки України. 2025. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/03/21/dva-roky-zmin-v-osviti-i-nautsi-ukrayiny.pdf>
6. Чернявский А. Д. Антикризисное управление: учеб. пособие. К.: МАУП, 2000. 208 с.
7. Ainley J., Carstens R. Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2018 Conceptual Framework. *OECD Education Working Papers*, No. 187. OECD Publishing, Paris, 2018. 108 p. URL: <https://doi.org/10.1787/799337c2-en>.
8. Are teachers valued as professionals? EduSkills OECD. URL: <https://youtu.be/Jc7A3uvAas0>
9. Barkawi T., Brighton Sh. Powers of War: Fighting, Knowledge, and Critique, *International Political Sociology*, 2011. Volume 5, Issue 2, P. 126–143. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2011.00125.x>.
10. Empowering teachers on the frontline: «WAR child». URL: <https://www.warchildholland.org/research-and-development/empower-teachers/>
11. Gert J. J. Biesta. The Beautiful Risk of Education. *Paradigm Publishers*, 2013. P. 178. URL: <https://doi.org/10.1111/edth.12063>.

12. Shapiro M. J. The Presence of War: «Here and Elsewhere». *International Political Sociology*, 2011. Volume 5, Issue 2, P. 109–125. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2011.00124.x>
13. Sharifian, Maryam S.; Dornblaser, Lindsay; Salma Y. Vazquez, Silva. Education During the Active War: Exploring Teachers' Perceptions and Practice in Syria. *Journal of Education in Muslim Societies*. 2021. Bloomington Volume 3, Number. 1, P. 50-67. DOI: 10.2979/jems.3.1.04
14. Sylvester, C. War Experiences/War Practices/War Theory. *Millennium: Journal of International Studies*. 2012, Volume 40, Issue 3, P. 483–503. URL: <https://doi.org/10.1177/0305829812442211>
15. Toros H., Dunleavy D., Gazeley J., Guirakhoo A., Merian L., Omran Y. «Where is War? We are War». Teaching and Learning the Human Experience of War in the Classroom. *International Studies Perspectives*. Volume 19, Issue 3, August 2018, P. 199-217. DOI: 10.1093/isp/ekx012
16. Ukraine: UNHCR 2025 Programme Summary. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-unhcr-2025-programme-summary-enuk>
17. Women in conflict zones: Oxfam Intermón report number 51. March 2019. 35 p. URL: <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620690/bp-women-in-conflict-zones-290319-en.pdf>

REFERENCES

1. Pro doshkilnu osvitu [About preschool education]. (2024). Zakon Ukrainy vid 06.06.2024 № 3788-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> [in Ukrainian].
2. Makarenko S. I. (2022). Antykryzovyi menedzhment zakladu doshkilnoi osvity v umovakh voiennoho stanu. [Crisis management of preschool education institution under martial law]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka*. 2022. № 2. S. 126-132. [in Ukrainian].
3. Makarenko S. I. (2023). Psykhosotsialna pidtrymka pratsivnykiv zakladu doshkilnoi osvity v umovakh voiennoho stanu. [Psychosocial support for employees of preschool education institutions under martial law]. *Liudynoznavchi studii. Seriiia «Pedahohika»*. 2023. Vyp. 17(49). S. 43-48. [in Ukrainian].
4. Makarenko S. I. (2024). Rol kryzovoho menedzhera u zabezpechenni psykhosotsialnoi pidtrymky pratsivnykiv doshkilnoho zakladu v umovakh voiennoho stanu [The role of a crisis manager in providing psychosocial support to preschool staff under martial law]. *Sotsialno-psykholohichniy suprovid osobystosti v umovakh intehtratsii Ukrainy v Yevropeiskiyi prostir: zbirnyk materialiv IV Internet-konferentsii, 22 travnia 2024 r. / za zah. red. I.S. Desnova*. Kyiv: MDU, 2024. S. 155-158. [in Ukrainian].
5. Osvita i nauka: dva roky zmin. 2023-2025. (2025). [Education and science: two years of change. 2023-2025]: Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. 2025. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/03/21/dva-roky-zmin-v-osviti-i-nautsi-ukrayiny.pdf> [in Ukrainian].
6. Cherniavskiy A. D. (2000). Antykryzysnoe upravlenye [Crisis management]: ucheb. posobyie. K.: MAUP, 2000. 208 s. [in Ukrainian].
7. Ainley J., Carstens R. (2018). Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2018 Conceptual Framework. *OECD Education Working Papers*, No. 187. OECD Publishing, Paris, 108 p. URL: <https://doi.org/10.1787/799337c2-en>
8. Are teachers valued as professionals? EduSkills OECD. URL: <https://youtu.be/Jc7A3uvAas0>
9. Barkawi T., Brighton Sh. (2011). Powers of War: Fighting, Knowledge, and Critique, *International Political Sociology*. Volume 5, Issue 2, P. 126–143. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2011.00125.x>
10. Empowering teachers on the frontline: «WAR child». URL: <https://www.warchildholland.org/research-and-development/empower-teachers/>
11. Gert J. J. Biesta. (2013). The Beautiful Risk of Education. *Paradigm Publishers*, 2013. P. 178. URL: <https://doi.org/10.1111/edth.12063>
12. Shapiro M. J. (2011). The Presence of War: «Here and Elsewhere». *International Political Sociology*. Volume 5, Issue 2, P. 109–125. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2011.00124.x>
13. Sharifian, Maryam S.; Dornblaser, Lindsay; Salma Y. Vazquez, Silva. (2021). Education During the Active War: Exploring Teachers' Perceptions and Practice in Syria. *Journal of Education in Muslim Societies*. 2021. Bloomington Volume 3, Number. 1, P. 50-67. DOI: 10.2979/jems.3.1.04
14. Sylvester, C. (2012). War Experiences/War Practices/War Theory. *Millennium: Journal of International Studies*, Volume 40, Issue 3, P. 483–503. URL: <https://doi.org/10.1177/0305829812442211>
15. Toros H., Dunleavy D., Gazeley J., Guirakhoo A., Merian L., Omran Y. (2018). «Where is War? We are War». Teaching and Learning the Human Experience of War in the Classroom. *International Studies Perspectives*. Volume 19, Issue 3, August. P. 199-217. DOI: 10.1093/isp/ekx012
16. Ukraine: UNHCR 2025 Programme Summary. (2025). URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-unhcr-2025-programme-summary-enuk>
17. Women in conflict zones: Oxfam Intermón report number 51. March 2019. (2019). 35 p. URL: <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620690/bp-women-in-conflict-zones-290319-en.pdf>